

Een fantoom- achtig onderwijs- museum

Over het kort- stondige bestaan van het Museum voor Onderwijs en Kunst

Rien van Buren

'Alweer iets nieuws!... Een onderwijs-museum!' riep de journalist D.A. van Waalwijk in 1880 enthousiast uit. Daarin doelde hij op het net geopende Museum voor Onderwijs en Kunst aan de Rotterdamse Witte de Withstraat no. 32. Maar... er was iets vreemds aan dit museum. Na de optimistische start volgde een abrupt en in nevelen gehuld einde. De achterzijde van een foto vermeldt dat het museum in 1884 naar Utrecht verhuisde, waarna het na een kort bestaan van drie á vier jaar uit de geschiedenis verdween. Wat was nu dit Museum voor Onderwijs en Kunst? En hoe kwam het tot stand? Het was een onderneming van de heren Jan van der Hoeven en Dirk Buys, twee jonge mannen uit Heenvliet en Berschenhoek, die ook uitgevers te Rotterdam waren. Naast uitgaven over hun museum publiceerden ze boekjes gericht op het geletterde volk. Daartoe behoorden een Franse vertaling van *Max Havelaar* (1876), gedichtenbundels van Heinrich Heine en Ferdinand Freiligrath en een serie gesoigneerde portretten van beroemde personen (1878). Gewaagd voor die tijd lijkt de uitgave van *Lichamelijk, zedelijk, en maatschappelijk zelfbehoud* (1878). De schrijver was anoniem, vermoedelijk vanwege het onderwerp: een openhartige en controversiële bespreking van het seksuele gedrag vanuit een wetenschappelijke, atheïstische en malthusiaanse invalshoek. Rond de jaarwisseling van 1879-1880 richtten beide heren evenwel uit hun eigen middelen Het Museum voor Onderwijs en Kunst op. De formule leek veelbelovend, maar toch zagen de heren zich kennelijk na korte tijd genoodzaakt de onderneming te verplaatsen en zelfs te beëindigen.

Lithografie van Museum voor Onderwijs en Kunst circa 1880

Titelblad Onze hedendaagsche leermiddelen

Een nieuw museum De bovengeciteerde uitroep van journalist Van Waalwijk met de kenmerkende toonzetting van de tweede helft van de negentiende eeuw - zo rijk aan ontdekkingen en technische vernieuwingen - blijkt niet helemaal waar te zijn. Op 24 december 1877 was te Amsterdam in het Paleis voor Volksvlijt al het Nederlandsch Schoolmuseum geopend. De beide oprichters van het Rotterdamse Museum voor Onderwijs en Kunst kozen echter een andere opzet. Naast de voor een school- of onderwijsmuseum gebruikelijke zaken vond men er de resultaten van de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de techniek: een morseapparaat, stoommachines, een hete luchtmachine en zelfs een 'indompelingsbatterij van 8 elementen, waarmee de elektrische lamp in verbinding staat'.² Volgens Van Waalwijk was dit onderwijsmuseum niet interessant voor de oudheidkundige, want het bood 'geene opeenstapeling van werktuigen waarmee men in vroeger tijden de leer-

grage jeugd folterde, het bevat in tegendeel een uitgebreide verzameling van hulpmiddelen voor het aanschouwelijk onderwijs, waardoor het leeren inderdaad spelen wordt.'³ Er was dus een voor die tijd actueel aanbod van leermiddelen met name voor het aanschouwelijk onderwijs, een onderwerp dat in de negentiende-eeuwse pedagogiek een belangrijke plaats innam.

Dat laatste was niet anders bij de Amsterdamse tegenhanger. Het grote verschil was dat het Rotterdamse museum een veel commerciële instelling was. De directeuren waren importeurs en verkopers van onderwijsmiddelen, die zij, als was hun museum niet meer dan een warenhuis, tentoonstelden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de catalogus *Onze hedendaagse leermiddelen* (1879) van het dan nog te openen museum, dat men aanvankelijk de naam Algemeen Schoolmuseum gaf. Deze geeft een aardig beeld van de variatie aan leermiddelen in die tijd in de ruimste zin van het woord, voorzien van prijzen.

Geene opeenstapeling van werktuigen waarmee men in vroeger tijden de leergrage jeugd folterde

De bonte verscheidenheid aan voorwerpen

Het museum als distributiecentrum Het grote voordeel boven de Amsterdamse tegenhanger was dat onderwijzers en kwekelingen de tentoongestelde producten niet alleen konden bekijken, maar ook bestellen. Dat blijkt ook uit een brochure van het museum die voor de helft bestond uit opmerkingen omtrent de verkoop, zoals: 'Alle in het Museum aanwezige voorwerpen worden op bestelling ten spoedigste geleverd.'⁴ Daarnaast droeg het museum zorg voor de verpakking en het transport. Dat was ook om diefstal tegen te gaan: 'Alle instrumenten en voorwerpen van welken aard ook, worden, vóór zij het Museum verlaten, nagezien door den Conservator (tevens werktuigkundige).'⁵ Ook reparaties vonden in het museum plaats.

Het woord vooraf van *Onze hedendaagsche leermiddelen* stelde dat het aanschouwelijk onderwijs een grote vlucht had genomen. Een probleem was dat Nederland 'een zoo eng beperkt land' was. Daarom zou het een vrome wens blijven om goede, daarvoor benodigde leermiddelen tegen redelijke prijzen te verkrijgen. De wetenschap liet zich echter niet door geografische grenzen tegenhouden. Wat er nodig was kon uit het buitenland komen.⁶ Met die intentie knootten Van der Hoeven en Buys betrekkingen met het buitenland aan. Van over de grenzen haalden zij allerlei leermiddelen en blijkens de aanmoedigingen in het binnenland waren ze daarmee op de goede weg. Een kleine proefcatalogus met een oplage van zeventuizend was snel op. Helaas is deze niet meer te vinden. *Onze hedendaagsche leermiddelen* moest zowel een vraagbaak zijn voor onderwijzers als een catalogus van het museum.⁷ De auteur had de lastige taak de bonte verscheidenheid aan voorwerpen voor het onderwijs methodisch te rangschikken. Van der Hoeven en Buys hadden hem daarvoor slechts enige maanden tijd gegund. Bovendien verschaftte enkele binnenlandse producenten hem gebrekkige en onvolledige opgaven van hun artikelen. Alle producten uit de catalogus zouden tegen uitgeverprijs worden geleverd. Het museum was op het moment van schrijven in aanbouw en daar zouden zij zo veel mogelijk de in de catalogus genoemde voorwerpen, boeken, apparaten, preparaten en plaatwerken tentoonstellen. De opening was gepland op 1 januari 1880. Bepaald vermakelijk is de volgende zinsnede uit de catalogus: 'Verder zal als

conservator aan dat museum een alleszins bekwaam, zoo practisch als theoretisch gevormd werktuigkundige (technol.adj.ingenieur) verbonden zijn, wiens naam reeds een goeden klank heeft.'⁸ Zijn naam werd nog niet bekend gemaakt, maar het bleek later om P. Harting te gaan. Deze gaf het onderwijsgedeelte van het museum vorm. De twee oprichters klopten zich in de catalogus ten slotte nog bescheiden op de borst door te vermelden dat zij kosten nog moeite gespaard hadden om hun edele doel te bereiken.

'Op hoeveel moeiten en geldelijke offers nu het verwezenlijken van hun plan ondergeteekenden te staan kwam, daarover heeft natuurlijk het publiek zich niet te bekommeren.'⁹

Het museumgebouw Bouwmeester J.C. van Wijk begon in 1879 met de bouw van het museum in fraai neoclassicistische stijl. Hij was ook de ontwerper van de Rotterdamse Passage, die helaas verloren is gegaan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op de kroonlijst bevond zich een buste van Minerva. Deze godin stelden de Romeinen gelijk aan de Griekse Athene als godin van het handwerk. Op hun Minervafeesten, gewijd aan kunstenaars en handwerkslieden, kregen tevens de leraren hun jaarsalaris! Net als de Romeinen zagen ook de oprichters van het museum kunst en onderwijs in elkaars verlengde liggen.

Boven de linkeringang prijkte een borstbeeld van de pedagoog Pestalozzi, 'den vader van het onderwijs.'¹⁰ Boven de rechteringang was er een borstbeeld van Rembrandt, die de tweede tak van het museum vertegenwoordigde, want op een van de verdiepingen van het museum was een galerie met wisselende tentoonstellingen van contemporaine meesters ingericht. De enige mij bekende foto van de buitenzijde van dit museum toont op de begane grond tussen de twee ingangen een grote etalage, waarin een imposant schilderij van een landschap geplaatst was. Daarboven op de gevel prijkten de namen Van der Hoeven & Buys.

De eerste en tweede verdieping hadden een balustrade, terwijl de binnenste zuilen van de tweede verdieping vermoedelijk allegorische figuren toonden. Het dak

had een rechthoekig grondplan, maar een opbollende vorm. Naar alle waarschijnlijkheid bevond het onderwijsmuseum zich op de tweede verdieping, want op de twee afbeeldingen van de binnenzijde van het museum zijn daklichten te zien.

Inrichting van het museum

In de vestibule op de begane grond waren modellen van schoolbanken en geografische wandkaarten te vinden. Wanneer men de grote zaal op de tweede verdieping binnentrad, met een oppervlakte van zeven bij 21 en een hoogte van vijf meter, was rechts het kantoor van de eigenaren. Aan het andere einde van de zaal bevond zich het bureau van Harting. Hij was verantwoordelijk voor de inrichting van het museum. Lange tijd was hij technicus en adjunct-ingenieur bij de gouvernementstelegraaf in Nederlands-Indië geweest. Hij maakte dan ook gebruik van de nieuwste technische middelen. Volgens Van Waalwijk had diens werkplaats veel weg van die van een alchimist. Hij schreef over 'dat kleine vertrek, waar u van alle zijden potten, buizen, kannen, gereedschappen en werktuigen tegengrijzen.'¹¹ Tussen het kantoor en de werkplaats was als bijzonderheid een telegraafverbinding aangelegd waarvan de draad over isolatoren langs de zoldering liep, opdat het publiek daarvan de werking kon zien.

In de grote zaal waren attributen aanwezig die betrekking hadden op onderwijs in de ruimste zin van het woord van Fröbel tot Hoger Onderwijs:

'En alle leermiddelen vindt men hier bijeen en gerangschikt op eene wijze, die een geleidelijk overzicht mogelijk maakt, zoodat men in een enkel uur eene geheele leercursus doorloopt.'¹²

De indeling was eenvoudig: links en rechts in de zaal waren open kasten met planken waarop de voorwerpen stonden. In het midden van de zaal bevonden zich de grotere objecten. Aan weerszijden van de ingang waren leermiddelen voor het voorbereidend en lager onderwijs. De Fröbelafdeling was hier een der rijkst gesorteerde. De afdeling voor het lager onderwijs bevatte onder

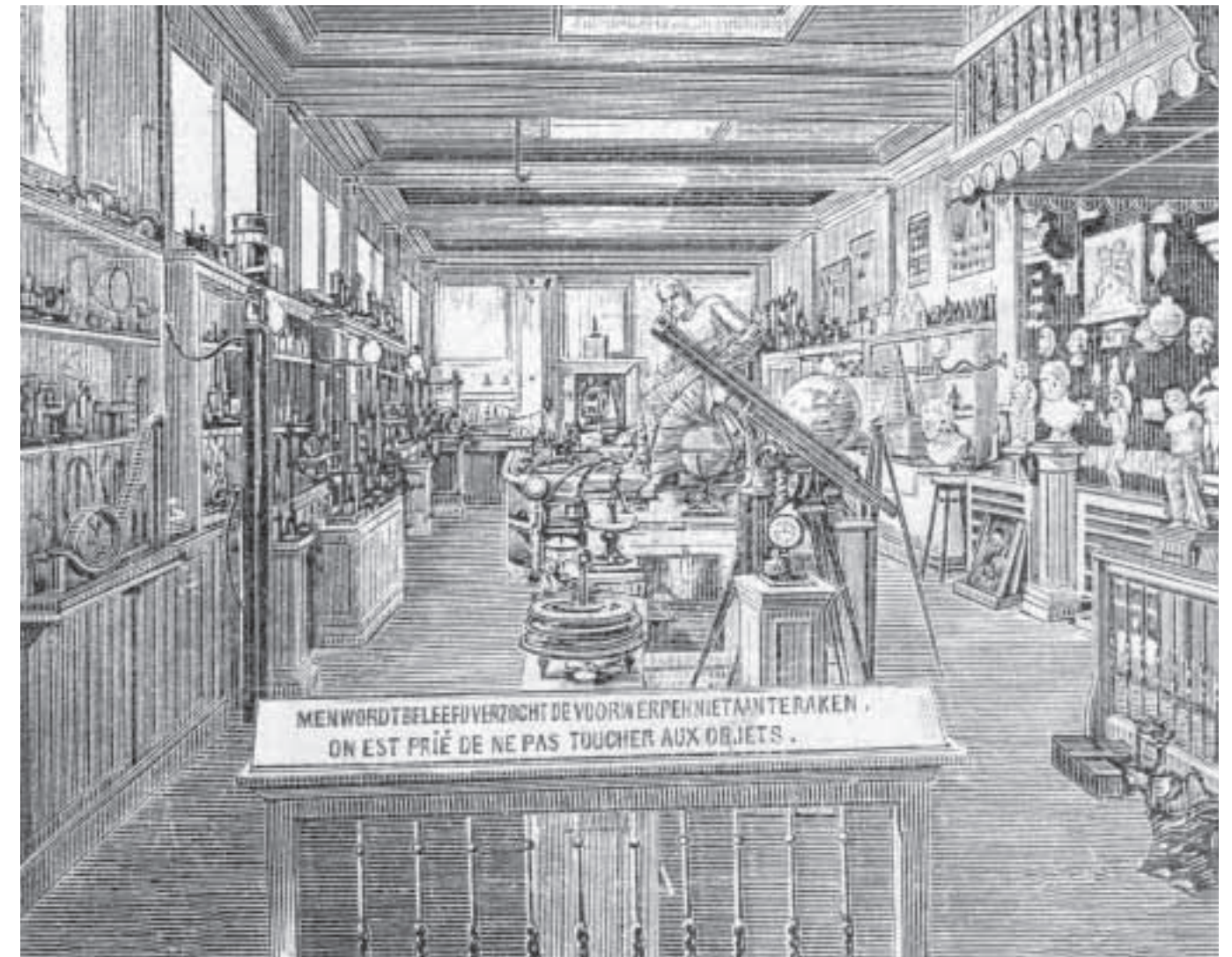
andere telramen, letterkasten, platen en kaarten. Helaas zijn hiervan geen afbeeldingen te achterhalen. Wel weten we uit ander bronnenmateriaal¹³, dat de Fröbelafdeling uit een jongens- en een meisjesafdeling bestond. Voor de meisjes waren er bijvoorbeeld vlecht-, brei-, naai- en haakdozen, legkaarten, legdozen en dozen voor poppenkieren. Voor de jongens bouwplaten, bouwdozen, legkaarten, legdozen, gereedschapskaarten, gereedschapsdozen, landbouwgereedschappen, kaarten met onderdelen van een stoommachine, modellen van dieren van papier maché en optische tekendozen. Op de afdeling Lager Onderwijs trof men boeken, doffe schoolborden, klokken voor school- en huisonderricht, maten en gewichten, reliëfkaarten, platen over de bijbelse geschiedenis, landkaarten en eenvoudige globes aan. Van Waalwijk had overigens niet veel respect voor deze onderdelen van de museumzaal:

'Boeiend voor het oog zijn deze beide afdelingen natuurlijk slechts in geringe mate en de eigenaars van het museum hebben hen dan ook met opzet in eene beperkte ruimte saamgepakt, om meer plaats over te houden voor de grootere, deels ook kostbaarder voorwerpen, die bij het meer uitgebreid lager en middelbaar onderwijs in gebruik zijn.'¹⁴

Aan de rechterzijde van de zaal volgde op de Fröbelafdeling een verzameling instrumenten voor natuurkunde, een afdeling voor tekenonderwijs met modellen van draadwerk, hout, gips en terracotta en afdelingen voor geometrie, mineralogie, plantkunde en dierkunde. Daarna was er een anatomisch kabinet, dat afgesloten was. Dit bevatte modellen van het menselijk lichaam die uit elkaar genomen konden worden. Op verzoek werden deze tevoorschijn gehaald. Aan de linkerzijde van de zaal stonden stoomwerktuigen opgesteld, die voor een deel van de dag ook daadwerkelijk in beweging waren. Van sommige werktuigen was een doorsnee te zien.

Menig onderwijzer trok op zijn vrije middag met zijn leerlingen naar het museum om hier 'in een enkel

Sommige voorwerpen lagen vermoedelijk zelfs nog buiten de leerstof van het middelbaar onderwijs

Houtgravure van een blik op de Onderwijszaal, circa 1880

uur meer te laten zien, dan hij hun in een geheele week kan vertellen'¹⁵ Hij trof hier na de genoemde afdeling voor Lager Onderwijs achtereenvolgens afdelingen aan die de moderniteit van het einde van de negentiende eeuw demonstreerden. Sommige voorwerpen lagen vermoedelijk zelfs nog buiten de leerstof van het middelbaar onderwijs. Dat gold bijvoorbeeld voor de afdeling met elektromagnetische toestellen en werktuigen door stoom, water, gas, hete lucht of elektriciteit in beweging gebracht. Dat was ook het geval met natuurkundige instrumenten en alles wat met geluid, licht, en mechanica

te maken had. In het midden van de zaal stond een standbeeld van Urania, de muze van de astronomie, omringd door planetaria, telluria, kijkers en andere sterrenkundige instrumenten. Hierachter bevond zich het waterbassin, dat tot versiering diende, maar ook voor het plaatsen van modellen van waterwerken. Daaronder bevonden zich een sleephelling, duikerklok, attributen voor de visserij, waterverdedigingswerken en een stoombootje in werking. Rondom liep een kleine locomotief met tender. Daarnaast waren hier ook een elektrische motor en een inductietoestel opgesteld.

Boven de linkeringang prijkte een borstbeeld van de pedagoog Pestalozzi

Het museum biedt tal van werktuigen, die door electriciteit in beweging worden gebracht

Lithografie van de Onderwijszaal, circa 1880

Van Waalwijk besteedde in zijn artikel veel aandacht aan electriciteit en het belang ervan:

‘Kennen wij hier te lande nog slechts de stoom als beweegkracht in het practisch gebruik, het museum biedt tal van werktuigen, die door electriciteit in beweging worden gebracht en vooral in onzen tijd, nu de electriciteit door tal van ontdekkingen de plaats schijnt

te zullen gaan innemen, die haar ontegenzeggelijk toekomt, zijn deze werktuigen zeker belangwekkend.’¹⁶

Hoewel de kracht van de electriciteit toen nog niet groot was, kregen bezoekers wel een indruk van haar mogelijkheden bij het zien van een opgehangen elektromagneet. De galvanische stroom was slechts van vier elementen afkomstig, maar toch kon deze magneet een gewicht van tweehonderd kilo dragen. Over de zo gewaardeerde elektrische lamp schreef Van Waalwijk:

Op het eerste gezicht leek het op het museum in de Regentstreet in Londen

‘Een elektrische lamp die men op de plaat boven de achterdeur kan zien, vertegenwoordigt de toestellen tot verlichting, die men door middel dezer nog zoo onbekende natuurkracht tracht te verkrijgen.’¹⁷

Een mysterieus einde Van Waalwijk eindigde zijn schrijven met een lofzang op het museum, ‘dat Rotterdam tot sieraad en den ontwerpers tot eer verstrekt en hun naam aan het onderwijs verbindt, daar zij iets tot stand hebben gebracht, dat zeker navolging zal vinden, maar dat nog nergens in dien geest bestond.’¹⁸ Het was enig in zijn soort in heel Europa: op het eerste gezicht leek het op het museum in de Regentstreet in Londen, maar dat was veel kleiner. Over het Nederlandsch Schoolmuseum in Amsterdam repte hij met geen woord.

Overigens is er weinig te vinden over andere dan commerciële en oppervlakkige maatschappelijke

motieven die aan het ontstaan van het museum ten grondslag lagen. Misschien vormde de opening van het Nederlandsch Schoolmuseum in 1877 in Amsterdam een aanleiding. Het bestaan was - zoals gezegd - kort en al in 1883 viel het doek voor het Museum voor Onderwijs en Kunst. Over een verhuizing naar Utrecht in 1884 is in de archieven nog niets teruggevonden. Waarom verdween dit museum zo snel? En hoe verging het Van der Hoeven en Buys? Als de lezer iets weet over dit mysterieuze museum en zijn mogelijke verplaatsing naar Utrecht, wil ik hiervan graag kennismaken.

Het gebouw is na verloop van tijd in gebruik genomen als politiepост. Daartoe verwijderde men de etalage, zodat de politie niet te kijk zou zitten. In 1938 viel het onder de slopershamer om plaats te maken voor het doortrekken van de Laurierlaan (later William Boothlaan) naar de Witte de Withstraat. In 1940 maakte het bombardement op Rotterdam een einde aan het bestaan van de huizenrij waarvan het gebouw deel had uitgemaakt.

Literatuur

Gerrits, J. (1879). *Onze hedendaagse leermiddelen voor alle vakken van Onderwijs: voornamelijk op het gebied der Natuurkundige Wetenschappen, Technologie en Landbouwkunde, en vooral ook voor het Teekenonderricht. Vraagbaak voor Leeraars, Onderwijzers, Beoefenaars der Letterkunde en Operatieve Heelkunde, Liefhebbers van Wetenschappelijke Verzamelingen enz.; zijnde meerendeels exotische producten, op eigen bodem overgeplant en methodisch gerangschikt door J. Gerrits ten behoeve van het Algemeen Schoolmuseum van Van der Hoeven & Buys*. Rotterdam: Van der Hoeven & Buys.

Hoeven, J. van der & Buys, D., *Museum voor Onderwijs en Kunst. Witte de Withstraat* (1880). Rotterdam: Van der Hoeven & Buys.

Overzicht van de voorwerpen in het Museum voor Onderwijs en Kunst in de Witte de Withstraat te Rotterdam. (Beknopte handleiding voor de bezoekers.) (1880). Rotterdam: Van der Hoeven & Buys.

Waalwijk, D.A. van (1880). *Museum voor Onderwijs en Kunst te Rotterdam* (zp: zn).

Noten

- 1 Van Waalwijk, 1880, 207.
- 2 *Overzicht van de voorwerpen*, 1880, 11.
- 3 Van Waalwijk, 1880, 207-208.
- 4 Van der Hoeven en Buys, 1880.
- 5 Ibid.
- 6 Woord vooraf in Gerrits, 1879.
- 7 Van der Hoeven en Buys, 1880, IV.
- 8 Ibid., VII.
- 9 Ibid.
- 10 Van Waalwijk, 1880, 208.
- 11 Ibid., 209.
- 12 Ibid.
- 13 *Overzicht van de voorwerpen*, 1880, 5.
- 14 Van Waalwijk, 1880, 210.
- 15 Ibid., 213.
- 16 Ibid., 211.
- 17 Ibid., 212.
- 18 Ibid., 214.